

**Uchambuzi na
uhakiki wa
Riwaya Kidagaa
Kimemwozea –
Ken Walibora.**

Na

Bwana Malimu.

Ufaafu wa anwani “Kidagaa Kimemwozea”

Kidagaa Kimemwozea ni msemo unaomaanisha kuwa mambo yamemharibikia mhusika fulani. Msemo huu unaangazia hali ya mambo kumwendea kinyume na kumharibikia mhusika katika maisha, na shughuli zake za kawaida kukumbwa na masaibu. Kupitia kwa wahusika mbalimbali mwandishi ameonyesha jinsi ambavyo kidagaa kinavyoweza kumwozea mtu.

- Kidagaa kilimwozea DJ tena wakati kaptura yake iliyokuwa nguo yake pekee ilipoliwa na fahali walipokuwa wakiogelea pale katika mto Kiberenge.
- Kidagaa kilimwozea DJ aliposingiziwa wizi na kufungwa jela ya watoto. Alitakiwa akae huko hadi atakapohitimu umri wa miaka kumi na minane lakini alitoroka kabla ya kumaliza kifungo.
- Kidagaa kilimwoza pia pale alipongatwa na mbwa wa Mtemi Nasaba Bora, Nasaba Bora hakushughulikia matibabu yake kwa vyovyote. DJ alipopelekwa hospitali ya Nasaba Beba matibabu mwafaka kwa hivyo alitoroka huko na kutibiwa n mganga wa miti shamba.
- Kidagaa kilimwozea Imani pale babake Mwinyi hatibu Mtembezi alipokufa katika mapambano ya ukombozi. Aliachwa bila baba na mlinzi na umaskini uliwazonga.
- Kidagaa kiliwaozoea Imani na ndugu zake Chwechwe Makweche na Oscar Kambona pale walipokonywa shamba waliloachiwa na babake huko Baraka.
- Kidagaa kilizidi kumwozea Imani na ndugu zake hassa Oscar Kambona pale mamake alipoaga dunia baada ya kuchapwa na askari atoke kwenye shamba lake.
- Imani aliozewa na kidagaa pale alipochomewa nyumba aliyoachiwa na mama yake alipoaga dunia. Aliachiwa bila makao na alitamani kifo kwa sababu hakuona maana ya maisha. Alitoka pale kwa nia ya kujirusha ziwani lakini lipomkuta Amani pale akaghairi.
- Amani aliozewa na kidagaa pale aliposingiziwa kuwa babake kitoto kilichotupwa nje ya kibanda chake na kulazimika kukilea.
- Kidagaa kilimwozea Amani pale alipokamatwa pamoja na Imani na kutiwa seli ya Mtemi Nasaba Bora kwa tuhuma ya mauaji ya kitoto Uhuru. Ukweli ni kuwa motto huyu aliugua na wauguzi katika hospitali ya Nasaba Bora walikataa kumtibu.
- Amani anaozewa na kidagaa pale anapofumaniwa na Mtemi Nasaba Bora akiwa na mkewewe chumbani. Mtemi alimchapa Amani na akaenda kumtupa mto Kiberenge akifikiria amekufa.
- Kidagaa kinamwozea Amani pale babu yake Chichiri Hamadi anauawa na Mtemi Nasaba Bora na vilevile amu yake Yusufu kufungwa gerezani.
- Kidagaa kinamwozea Amani hivi kwamba anatiwa makosani na wenzake wanaomwonea wivu kwa kupita mtihani chuoni. Wanaweka nakala za uchochezi

na kuita askari wanaozipata na kumtia jela kwa kosa la uchochezi.

- Amani akiwa jela anaozewa na kidagaa mamake mzazi anapoaga dunia na kuzikwa bila yeye kuwepo.
- Mswada wake alioandika ili achapishe riwaya unaibiwa na mwalimu Majisifu akaitoa ikiwa riwaya yake.
- Mtemi nasaba Bora aliozewa wa kidagaa pale alipokumbana na Gadaffi aliyetisha kumlipua kwa sababu ya kuchukua shamba lao.
- Kidagaa kilimwozea Mtemi Nasaba Bora pale lowela alipomwandikia barua akitaka awaachilie Amani au Imani la isivyo atoboe siri ya kitoto alichompangaza Amani jukumu la kukilea.
- Kidagaa kilimwozea Mtemi Nasaba Bora pale mtoto Madhubuti alipoanza kupanga vitendo vyake na kuanza kuwachochera watu dhidi yake.
- Kidagaa kilimwozea Mtemi Nasaba Bora pale Bintiye Mashaka aliporukwa na akili alipotumiwa barua wa Ben Bella ya kuvunja uchumba wake kwa sababu dadake Lowela na Babake Nasaba Bora.
- Kidagaa kilimwozea Mtemi Nasaba Bora alipomtia ndani Amani ni mfano mwingine na kuozewa na kidagaa.
- Mwalimu Majisifu aliozewa na kidagaaa alipoacha dini na kuanza ulevi kupindukia.
- Mwalimu Majisifu pia aliozewa na kidagaa kwa kupata watoto walemvu aliosononeka kuwa nao hasa upande wa malezi.
- Bado kidagaa kilimwozea Mwalimu Majisifu aliposhindwa kuwardhisha wanafunzi wa chuo kikuu kwa mhadhara kuhusu uandishi wake wa riwaya ya Kidagaa Kimemwozea-alilazimika kurudi haraka badala ya kuendelea na mhadara.
- Kidagaa kilimwozea Mwalimu Majisifu alipogunduliwa kuwa aliiba mswada wa Amani na kuchapisha kitabu cha kidagaa kimemwozea. Alikiri kuwa alikuwa na mazoea ya kuchapisha miswada ya watu wengine kwa jina lake.
- Kidagaa kimemwozea Mwalimu Majisifu kwa kufiwa na ndugu yake Mtemi Nasaba Bora. Ingawa hawakuwa na uhusiano mzuri naye, alihuzunika sana na kifo chake.

ULITIMA/UMASKINI

Ulitima ni hali ya kuwa katika shida kuu za kiuchumi. Ni uchochole au ukata unaotokana na udhaifu wa maisha. Kutokana na ukoloni mamboleo wananchi wengi wa Tomoko walikuwa maskini. Uhuru wao ulikuwa wa bendera tu. Hali hiyo ilisabababishwa na mfumo mbovu wa utawala.

- Mama yake DJ alikuwa maskini. Ili kujikimu kimaisha yeye na familia yake alilazimika kupika pombe haramu kwenye mtaa wa Madongoporomoka mjini Songoa.

- Taswira ya mavazi ya Amani inadhihirisha umaskini tele – suruali yake ina viraka viwili vikubwa.
- Mavazi ya Imani vilivile yanadhihirisha umaskini – rinda lake lilikuwa la chanika nikushone.
- Bila shaka mtaa wa Baraka ulikuwa na watu maskini wenyewe nyumba mbovu. Watoto wengi walikatisha masomo yao kwa kukosa karo. Mfano, Imani na kaka zake walishindwa kuendelea na masomo yao baada ya mama yao kushindwa kumudu gharama za masomo.
- Watoto walioajiriwa kuchunga ng'ombe walikuwa wanavaa vazi moja tu la kaptura.
- Watoto wanakosa lishe bora kwa sababu ya umaskini mf. DJ alikuwa na utapiamlo alikuwa na nywele nyekundu na jumla alikuwa kifyefye.
- Taswira ya kibanda alimoishi Amani inadhihirisha umaskini – kitanda kilikuwa cha teremka tukaze, kibanda kilikuwa na paa la nyasi na kuta zilizokandikwa udongo, sakafu ya vibonde vibonde ilitalizwa samadi ya ng`ombe na mlango wa vipande vya madebe.
- Ujira wa watoto wadogo katika jamii ya sokomoko mf. DJ na wenzke wanachunga ng`ombe.
- Ulitima mkubwa unadhihirika katika kibanda cha Amani huko Sokomoko katika shamba la Mtemi. Wakati mmoja alipotaka kubadilisha nguo, ilimbidi amwombe Imani ageuke kando au afumbe macho ili abadilishe. Kibanda kilikuwa kidogo mno bila chumba cha stara.
- Kwa ukosefu wa nauli Amani na Imani wanatembea kwa miguu kutoka kwao Ulitima na Baraka hadi Sokomoko.
- Katika riwaya tunaelezwa kuwa chapati ni chakula kilicholiwa na wanyonge kwa nadra sana.
- Mavazi ya Matuko Weye pia yanaashiria umaskini- alivaa kaptura juu ya suruali, hakumiliki chochote, hana makazi.
- Licha ya kufanya kazi ngumu, Amani na Imani wanalipwa mshahara duni na wanaendelea kufanya kazi hiyo.
- Baada ya kunyeshewa na mvua siku kuu ya Uhuru Amani anabadilisha nguo zake na kuziweka kwenye karayi yenyе kutu.
- Amani anapokipata kitoto Uhuru, anakifunika kwa blanketi lake kuukuu kumaanisha hakuwa na mavazi ya kukivalisha.
- Blanketi la Amani linadhihirisha umaskili tele- ni kuu kuu, lina mianya teletele vilevile ni fupi ndi posa anajikunja ili apate kutoshea.

NAFASI YA MWANAMKE

Katika ndoa za kitamaduni, mwanamke yu chini ya mumewe. Hapaswi kupinga anayotenda mumewe. Ndoa hizi hupatikana katika jamii ambazo **taasubi ya**

kiume imezagaa. Katika riwaya ya *Kidagaa Kimemwozea* mwanamke amepewa nafasi chanya na hasi.

Jinsi alivyodumishwa/nafasi chanya.

- **Mwanamke ni jasiri** – Imani alimkabili mwalimu Majisifu na kumsaili kwa kusoma barua za watu wengine. Pia alimwuliza waziwazi kwa kusema 'Kumbe wewe si mwandishi?"
Mamake Imani alivyokitetea kishamba chake.
- **Ni mfanyakazi /mwenye bidii** – Imani alifanya kazi kwa kujitolea nyumbani kwa mwalimu Majisifu ingawa alilipwa ujira ndogo. Wale wauguzi walioajiriwa zahanati ya Nasaba Bora.
- **Ni mlezi bora** – Dora ingawa aliungulika moyoni kwa kujaliwa watoto walemavu, aliwatunza vyema hata hapo alipokosa msaidizi.
Mamake Imani aliwashughulikia wanawe baada ya kifo cha mumewe.
- **Ni mtu mwenye huruma**. Haya yanadhihirishwa na Bi Zuhura, alionekana kuwa na huruma kwa watu kwa mfano, alimhurumia DJ Bob baada ya kungatwa na mbwa. Alikuwa akiwasaidia Amani na Imani kwa siri ili waweze kumlea mtoto Uhuru. Imani pia ana huruma, alimwonea huruma mtoto Uhuru ndiyo maana aliamua kulea akishirikiana na Amani.
- **Ni mvumilivu**. Dora alitimiza majukumu yake ya ulezi na kuwapenda wanawe waliokuwa walemavu. Alivumilia pia matusi ya Majisifu, ulevi wake na kutowajibika kwake. Uvumilivu unaonekana pia kwa Bi. Zuhura, alivumilia ukali na ukware wa Mtemi.
- **Ni msaidizi**. Anatakiwa apewe nafasi muhimu kama mwanamume katika jamii. Hili linadhihirishwa na Imani aliyekuwa na msimamo kamili na kushiriki katika harakati za kupata uhuru wa pili kutoka kwa wakoloni weusi.
- **Ni wazalendo**. Tuliona jinsi walivyohuduria sikukuu ya Wazalendo wakiwemo vikongwe na waja wazito.
- **Ni mkombozi**. Imani alishirikiana bega kwa bega na Amani katika kuibadilisha jamii kimtazamo na kimatendo aliukomboa umma wa Sokomoko kwa kuvunja imani potovu ya kutoyanywa maji ya mto Kiberenge.

Jinsi alivyodunishwa/nafasi hasi.

- **Wenye tamaa ya mali** – Michelle mwanamke wa Kifaransa alithamini mali zaidi ya alivyopenda Majununi.
- **Kiumbe dhaifu** – Bi. Zuhura alimwogopa mumewe; asingeweza kujitetea.
- **Msaliti** Lowela anamsaliti Bi. Zuhura kwa kujihusisha katika mapenzi na Mtemi Nasaba Bora.
- **Ni dhaifu kimaadili** – Zuhura alituhumiwa kwamba alijihuisha kimapenzi na mchungaji wao. Amani.
- **Ni chombo cha starehe na mapenzi**. Mtemi alikuwa akijistarehesha na Lowela

mwanafunzi wa shule ya Kinondani.

- **Ni katili.** Lowela aliweza kumtelekeza mtoto mlangoni kwa Amani, mtoto aliyemzaa yeye mwenyewe.
- **Ni chombo cha kuzaa na kulea.** Dora anatuhumiwa na Mwalimu majisifu kuwa ndiye chanzo cha kuzaa watoto walemaru. Kwa hivyo mzigo wote wa ulezi aliutupia mke wake.
- **Ni mwenye kulaumiwa.** Dora alilaumiwa kwa kuzaa watoto walemaru. Mwanamke anakumbwa na uonevu unaotokana na hali za kibayolojia ambazo hana uwezo nazo. Pia, Dora alituhumiwa na mwalimu Majisifu kuwa yeye ndiye chanzo cha kuzaa watoto walemaru. Mwalimu alifikiria kuwa mke wake yawezekana ndiye mwenye dhambi na laana.
- **Ni mwenye majitapo.** katika barua yake kwa Mtemi, Lowela alikuwa anaringia umbo lake la kisichana na kumkashifu Bi Zuhura.
"Je, kweli nalinganishika na yule ajuza wako mwenye manyama tebweretebwera kama ya nguruwe?" (uk. 105-106).

Uongozi mbaya.

- Mudir wa wilaya alitumia cheo chake visivyo kwa kupangaza Nasaba bora uongozi wa jimbo la sokomoko ambalo hakustahili kupewa.
- Baada ya mtemi_kupata uongozi aliwadhlumu watu wa sokomoko. Alinyakua mashamba ya watu, alifanya njama ya kuwaua wengine na kuwatia wengine mbaroni kwa mfano Chichiri Hamadi na Yusufu Hamadi, babuye na amu yake Amani.
- Kila mtu alipaswa_kufuata nyayo za mtemi bila kipinga.
- Mtemi aliwaajiri watu wa kuendesha propaganda kuwa uongozi wake ulikuwa bora lakini ujisadi ulimshamiri, Bwana Balozi alihutubu akisema kuwa Mtemi Nasaba Bora alikuwa kiongozi mwenye utambuzi na aliyetabasuri kuliko wazungu wote wakiwekwa pamoja.
- Viongozi hawakuthamini wananchi, baada ya kuadhimisha siku kuu ya wazalendo watu walishikwa na walifungiwa chooni kuwa ndio gereza lao, hata wa jinsia zote walifungiwa humo. K.m mzee Mtuko, Imani na Amani wanafungwa seli moja. Waliteswa, kupigwa na kutopewa chakula kwa amri ya mtemi,mfano mzee Mtuku weye aliye kashifu uongozi wa Nasaba bora katika mkutano wa siku kuu ya wazalendo alitiwa mbaroni na kuteswa.
- watu walifungiwa na kutuhumiwa bila upelelezi wa kutosha k.m Amani na Imani wanafungwa kwa tuhuma za kumua Uhuru bila kufanya uchunguzi wowote. Mtemi Nasaba bora alionelea ni bora wafungwa kuteswa gerezani badala ya kufikishwa kortini, aliwaambia wakawafanyie kazi kama kawaida.
- Mtemi Nasaba bora aliwaadhibu watu wengi wa sokomoko kwa kutowachanja mbwa wao ilhali wake mwenyewe hakuthubutu kumchanja.

- Viongozi wanatawala kwa njia isiyostahili na hawaridhishi wananchi, walitumia njia za uongo kusalia uongozini k.m mtemi Nasaba anasema kuwa wakati nduguye mwalimu majisifu alipokuwa mhariri wa gazeti la tomoko leo ilikua ni ada kwa picha yake kuchapishwa katika gazeti hilo.
- Viongozi kama Mtemi Nasaba bora k.m askari wanatumia kuwafukuza Imani kutoka shambani mwao. Amani na Imani wanafungwa gerezani bila hatia.
- Uongozi wa shule unakosa kumchukulia Mwalimu Majisifu hatua za nidhamu kwa sababu ya kufika kazini akiwa mlevi na kutohudhuria vipindi vyake, pia idara ya elimu haichukui hatua wakati Fao anapofanyiwa mtihani wa darasa la nane na kidato cha nne.

Mbinu ambazo viongozi wanatumia kujidumisha mamlakani. Hila za viongozi.

- Viongozi wanawatia gerezani wanaowapinga Matuko Weye anafungwa Jela na Nasaba Bora kwa kukashifu uongozi wake.
- Viongozi wanatumia propaganda kama Nasaba Bora anasema amekwezwa uongozini na Mungu.
- Kutumia vikaragozi/vibaraka- Balozi anamsifu Nasaba Bora kwa uongozi bora ili wananchi wampende.
- Vitisho- kusema kuwa anayempinga Nasaba Bora anapinga kudura za Mungu.
- Matumizi ya Hongo- Nasaba Bora anahonga majaji ili waufiche uovu wake.
- Ubaguzi- utawala unajaribu kutenga umma kwa misingi ya mbalimbali ili kuijendeleza. Mf. Ya kiukoo na kitabaka . mtemi mwenyewe anapata uthemsi kwa vile anahusiana kiukoo na Mudir wa eneo hili.

Utabaka .

Ni mpangilio au mgao wa kijamii, unaoongozwa na mhimili wa kiuchumi. Watu hujitenga katika ngazi au safu tofauti za kijamii.

- Kuna tabaka la juu linaloongozwa na watu wenye mali, la chini linaongozwa na watu wenye mtaji wa chini hawa walajiriwa na kullipwa hela za kijungu jiko na huishi katika mandhari mabovu. Ndio watawaliwa.
- Eneo la sokomoko kabla ya uhuru lilimilikiwa na wazungu walioajiriwa waliokuwa na mashamba makumbwa yaliyokuzwa mimea iliyowapa hella nyingi pembeni mwa mashamba haya waliishi waafrika maskini walioishi katika mabanda yaliyoinama na kuinamiana wengi walitoka sehemu walizotengewa waafrika kama Baraka, Ulitima, Umoja,Mabondeni n.k
- Watu wengi wa tabaka la chini hawakuwa na uwezo wa kujitolea kazini, walajiriwa n kupigwa kalamu bila kutarajia, mfano Mtemi Nasaba bora aliwaajiri wafanyakazi wengi waliofanya kazi kwa bidii lakini aliwapa kalamu alivytaka na wakati mwengine kuwaadhibu kabla ya kuwatimua.

- Majununi alijizatiti kwa udi na uvumba kumwoa Michelle, msichana wa tabaka la juu, lakini Majununi hakuweza kutimiza malengo ya tabaka lake. Michelle aliamua kutupilia mbali mpango mpango wa kufunga ndoa na majununi amaye kulingana na Michelle alikua ni mtu wa tabaka la chini kisha akarejea ughaibuni.
- Baada a kuajiriwa kwa mtemi Nasaba bora, Amani alipewa kibanda kimoja kati ya vibanda vingi vilivytengewa watenda kazi waliokuwa makabwela. Hii ni ishara ya utengano ambapo matajiri waliishi katika majumba makubwa na maskini waliishi vibandani k.m mtemi anaishi kasri la majununi, Amani aliishi kibandani.
- Kielimu watoto wa matajiri walipata fursa ya kusomea ughaibuni k.m Madhubuti na Fao ilihali wa makabwela walisalia nchini kama Amani.
- Watu wa tabaka la chini walitegemea chakula cha kawaida ili kuendeleza aushi yao, Amani anapotembelea Dj hospitalini, alimwandalia chapatti, chakuwa alichosema huliwa na wayonge kwa nadra kama jua kupatwa.
- Mbali na kukosa malezi bora, akina Yakhe walikosa matibabu bora, chweche makweche mwanasoka hodari alipovunjwa mguu, alikosa matibabu, pia aliishi katika mazingira duni huku mguu wake ukiozeana.
- Kabla ya uhuru wazungu waliishi jimbo la sokomoko lenye rutuba lililowapa mtaji mkubwa, na waliwakataza waafrika kumiliki mali pamoja na kupanda mazao yaetayo fedha.

Utu.

Utu maana yake ni hali ya huruma na kumjali binadamu mwenzake kama wewe mwenyewe. Kile usichopenda kutendewa hakitendi kwa mwenzako. Kuna mifano mingi ya utu katika *Kidagaa Kimemwozea*.

- Mwalimu Majisifu baada ya kuaibika katika Chuo Kikuu cha Mkokotoni na kujifunza kutokana na matendo mema ya Imani alianza kuwa na utu. Alianza kuwahurumia watu wote walioonewa naye kama Imani.Amani, Dora na wote walioteseka kwa njia moja au nyingine kutokana na uovu wake,
- Bi Zuhura alikuwa na huruma na utu. Aliwahurumia wafanyakazi wake na kutamani kuwasaidia ingawa mume wake hakumuunga mkono katika suala hilo la utu.
- Bi. Zuhura alitaka sana kumsaidia DJ Bob kwa kumpeleka hospitali pale alipong`atwa na mbwa Jimmy.
- Bi. Zuhura alimhurumia mama aliyekuwa akijifungua njiani wakati alitoka kwenye sherehe za Wazalendo. Alitaka Mtemi asimame wampe msaada lakini Mtemi alikataa ombi hilo katakata.
- Bi. Zuhura alimhurumia mtoto Uhuru akataka kumlea lakini mume wake alikataa. Pamoja na kukataliwa na mume wake bado aliendelea kutoa chupa za maziwa kwa siri ili Amani na Imani waweze kumtunza mtoto.

- Imani alionyesha utu wa hali ya juu alipowatunza watoto taahira wa Dora. Aliwapenda na kuwathamini. Ni Imani anayewaona watoto wale kama binadamu na ndiye aliyebadili mwelekeo wa watu kuhusu walemavu.
- Aidha Imani alionyesha utu zaidi alipoenda kuishi na Amani ili amsaidie kulea mtoto Uhuru. Baada ya kifo cha Uhuru alirejea kwa Dora na kuendelea na kazi.
- DJ Bob alikuwa na utu, alimtafuta Imani ili amjulishe kuhusu ugonjwa wa mtoto Uhuru. DJ ndiye aliywapeleka Amani na Imani kwa Mtemi na Mwalimu ili wakapate ajira. Utu wake ndio uliomfanya Maozi amchukue kama mwanawе.
- Madhubuti anaonyesha utu kwa kupinga maovu yote ya baba yake kwa kinywa kipana.
- Amani naye anaonyesha utu kwa kumpa DJ Bob Shati baada ya kaptura yake kuliwa na fahali.
- Amani aliishi na Imani katika chumba kimoja na hakuwahi kumkosea heshima yake kama msichana. Alimheshimu sana.
- Amani anaonyesha utu hivi kwamba baada ya kupata shamba lake aliligawanya visehemu na kuwapa waliohitaji.

Uasi.

Onyesha jinsi Madhubuti alivyoendeleza uasi dhidi ya babake.

- Katika barua aliyomwandikia babake alipokaribia kurudi nyumbani alitaka mipango ya kutafutiwa kazi jeshini au popote isitishwe kwa sababu hukutaka kazi iliyotokana na mlungula.
- Madhubuti alimwambia babake kuwa ingawa alimpenda kulikuwa na vitendo vyake ambavyo hakupenda.
- Madhubuti alimaliza barua yake kwa kujiita Madhubuti Zuhura badala ya kujitambulisha na babake.
- Alipendana na kushirikana na mfanyikazi wao Amani kwa sababu mitazamo yao ilishabihiana. Hatimaye alihamia kibandani alimokaa Amani.
- Madhubuti alichukia vitendo vya babake vya kupoka, kupiga pute, kulimbikiza mali haramu na kuhalalisha haramu kwa sababu vilifanya bara la Afrika kuchekwa katika kila pembe ya dunia.
- Alimwomba Amani ashirikiane naye katika kuwazidua watu kwa lengo la kukomesha udhalimu kuanzia pale kwao wanapofanyiwa udhalimu na baba yake.
- Anahiari kujiua kinasaba ili azaliwe upya na asiwe na uhusiano wowote na Nasaba ya Mtemi Nasaba Bora.
- Madhubuti alikubaliana na Amani waongoze mapinduzi kwa tahadhari wasije wakatoa viongozi dhalimu na kuingiza mwingine dhalimu zaidi.
- Madhubuti alipopata ajira mjini Songoa alianza kuchunguza jinsi babake alivyopata kumiliki mashamba mengi makubwa.

Tamaa

- Tamaa ya sifa na mali imemfanya Majisifu kumwibia Amani mswada wake.
- Nasaba Bora anawapokonya raia mashamba yao ili ajitajirishe.
- Wakoloni walijitengea mashamba makubwa kule sokomoko.
- Nasaba bora ameficha faili kwa tamaa ya kupewa hongo.
- Tamaa ya mali inawafanya wakoloni na hata viongozi wa Tomoko huru.
- Balozi anamsifu Nasaba Bora ili aendelee kufaidika kutokana na mfumo huo.
- Tamaa ya anasa na kujitakia makuu vinamfanya Michelle kuvunja uchumba na Majununi.
- Lowela anaachia masomo kidato cha tatu kwa sababu ya tama ya anasa.
- Tamaa za kimwili zinamfanya Nasaba Bora kungilia mapenzi na msichana mdogo. Fao pia anasukumwa na tamaa hiyo hivyo
- Wakuu katika Jeshi la wanahewa wanaongozwa na tamaa kupokea hongo ili wamwajiri Madhubutu.
- Viongozi wanaongozwa na tamaa kuchukua pesa zilizonua kujenga hospitali kuu hapo Sokomoko.

Udhalimu.

Kudhulumu ni kunyima haki, kuonea au kutesa.

- Askari badala ya kulinda usalama wanampiga mama Imani vibaya.
- Nasaba Bora anahusiana kimapenzi na msichana mchanga Lowela.
- Nasaba Bora badala kuwajibikia umaskini wa raia, anaendelea kuchukua kidogo cha walonacho
- Majisifu kutowahudumia watoto wake ambao wana mahitaji maalumu, analalamika tu.
- Fao kuhusiana kimapenzi na wanafunzi wake.
- Nasaba Bora anaendeleza ufisadi badala ya kuupinga, anawahonga polisi, makarani wa mahakama na mahakimu ili kumtia Yusuf gerezani.
- Nasaba Bora anaamrisha kufungwa kwa Amani na Imani ilhali anajua hawakumwua mtoto.
- Nasaba Bora anapuuza kuwachanja mbwa wake. Mmoja wa mbwa hao anamwuma DJ na kusababisha ugonjwa. Nasaba hamwonei huruma, anasema DJ anastahili hayo.
- Viongozi wanawatelekeza raia kwa magonjwa, ujinga na njaa mf. Matuko Weye.
- Wauguzi katika zahanati ya Nasaba Bora kukataa kumtibu Uhuru - baadaye anakufa.
- Nasaba Bora anafuja hela zilizotengewa kujenga hospitali. Badala yake anajenga zahanati.
- Nasaba Bora kutohudumia Bi. Zuhura ipasavyo.

- Nasaba Bora kumpiga Amani kwa kushuku kuwa ana uhusiano na mkewe.
- Nasaba Bora kusababisha vifo vya Mwinyi Hatibu na Chichiri Hamadi

Ukatili.

Ni hali ya kumtendea binadamu dhuluma, mambo mabaya au maovu yanayodhalilisha utu na staha yake.

- Kuchoma makao ya mamake Imani.
- Nasaba Bora anashangilia kuumwa na mbwa kw DJ. Anasema ni msiba wa kujitakia.
- Wakoloni wanawaua waafrika na kuwatupa kwenye mto wa kiberenge.
- Nasaba Bora kumuua paka aliyekula nyama yake ya nguruwe kikatili.
- Askari wanampiga mamake Imani kikatili.
- Kufunga Amani na Imani kizuizini bila hatia yote.
- Kuwekelea Yusufu makosa na kumuweka kizuizi.
- Kuweka kitoto nje ya kibanda cha Amani.
- Wauguzi hawamtibu Uhuru licha ya rai za Amani na Imani kuhusu hali mbaya ya mtoto huyu.
- Nasaba Bora anakataa kumsaidia mama mjamzito anayejfungulia njiani bila msaada.
- Kupiga Amani kwa kufikiria ana uhusiano na Zuhura na kumwacha akiwa amezirai.

Mabadiliko.

- Amani na Imani wanahamia sokomoko kutafuta ajira. Amani alitoka Ultima na Imani akatoka Baraka.
- Mabadiliko ya watu kuanza kutumia maji ya moto kiberenge – ilikuwa ni mwiko ambao ulivunjwa na Imani na Amani.
- Wafrika kupata uhuru baada ya Wazungu kuondoka.
- Hali – shamba la Majununi lilikuwa nzuri baada ya kuchukuliwa na mtemi likawa katika hali mbovu –uchafu.
- Wanasonkomoko kuubadilisha mtazamo wao kuhusu wale mavu baada ya Imani kuwatunza vizuri na wakaanza kuheshimiwa.
- Majisifu alitaka watoto wake wauwawe na sasa akabadilika akaanza kutangaza kuwa wale mavu pia ni watu.
- Majisifu alibadilika na kuwa na utu na kumleta Amani kwake baada ya

Amani kuugua ili atunzwe kwa nyumba yake.

- Mtemi alibadilika baada ya Amani kumwokoa kutokana na ulipizaji wa kisasi kwa Oscar Kambona akaomba msamaha kwa Amani
- Amani na Imani wakaoana na kupata mtoto uhuru.
- Madhubuti alikuwa mtoto mtiifu baada ya kutoka Urusi akawa muasi na kuungana na Amani kuperomosha uongozi wa babake (Mtemi.)
- Matuko weye alikuwa na akili timamu baada ya vita vyta pili akawa mwenda wazimu.
- Baada ya kifo cha Mtemi Matuko Weye anakuwa tajiri kwani alipewa mali na Kasiri la Majununi
- Wanasonkomoko hawakuwa na sauti katika enzi ya Nasaba Bora na kupata sauti baada ya Mtemi kuondoka.

Haki.

Ukiukaji wa haki za kibinadamu

- Ajira kwa watoto (DJ)
- Amani kudhulumiwa na Mtemi Nasaba Bora
- Mshahara duni mf Amani na Imani
- Ukosefu wa Elimu mf. D.J. Imani
- Mateso (Imani na Amani kwenye seli pia matuko weye.
- Kupokonywa mali (familia ya Imani)
- Kupuuzwa kwa Chwechwe Makweche baada ya kuumia
- Mauaji (enzi za ukoloni)
- Haki ya mapenzi (Bi. Zuhara)
- Kupuuzwa kwa wagonjwa kwenye zahanati unaosababisha vifo (uhuru)

Kwa kurejelea riwaya ya Kidagaa Kimemwozea, angazia namna haki mbalimbali za binadamu zimekiukwa.

a) *Ukiukaji wa haki za watoto k.m*

- Kutopata matibabu mf, kitoto Uhuru.
- Kunyimwa elimu k.m. D.J/Imani
- Ajira kwa watoto k.v.DJ.
- Dhuluma kv. Kutupwa kwa kitoto Uhuru.
- Majisifu kutotekeleza kazi yake ya kufundisha watoto. Walimkosa.

- Mtemi Nasaba bora kuwa na uhusiano wa kimapenzi na wasichana Lowela.
- Mtemi kutomshughulikia DJ.hata baada ya kuumwa na mbwa.
- Nyumba ya mamake Imani ilichomwa na hata Imani kunusurika kifo.

b) *Ukiukaji wa haki za wafungwa .*

- Walinyimwa chakula k.m Matuko Weye.
- Pia waliwekwa pamoja wake kwa waume mfano Imani alifungwa pamoja na wanaume wawili Amani na Matuko Weye.
- Seli ilikuwa ni cumba kilichokuwa choo

c) *Ukiukaji wa haki za waandishi*

- Mishahara ilikuwa duni k.m/ ya Imani. Amani, na DJ
- Mishahara ya wafanyakazi yalikuwa duni . kwa mfano Amani aliishi katika kibanda .
- Walipigiwa kikatili kwa kufanya migomo

d) *Ukiukaji wa haki za walemvu.*

- Miswada ilikuwa ikiibiwa na kwenda, kuchapishwa na watu wengine k.m. mswada wa Amani wa kidagaa kimemwozea ulichapishwa na mwalimu majisifu

e) *Ukiukaji wa haki haki za walemvu.*

- Majisifu na mkewe Dora walizaa watoto walemvu ambao hawakuwaonyesha mapenzi. Tunaambiwa kuwa Imani ndiye mtu wa kwanza kuwaonyesha mapenzi na kuwaona kama binadamu.
- Mashaka alishindwa kujiuza kuchukia binamu zake waliokuwa walemvu. Hata aliwaza kuwa afadhali kufa kuliko kuzaa kilema.
- Matuko Weye alipuuzwa na mkoloni na watawala baada ya vita alipokuwa hana akili timamu.

f) *Ukiukaji wa haki za waafrika wakati wa ukoloni.*

- Hawakuruhusiwa kukuza mimea ya kuleta mapato.
- Hawakuruhusiwa kufuga mifugo.
- Walipigwa na kuuawa hata miili yao ikawa inatupwa katika ziwa.

g) *Ukiukaji wa haki za wanyama*

- Mtemi Nasaba bora hakuwachanja mbwa wake.
- Mtemi Nasaba Bora alimfunga paka wake na kumvuruta hata akasagika vipande vipande.

Usaliti.

Ni hali ya kutenda kinyume na matarajio ya mtu, kundi au jamii Fulani. Mtu pia huweza kuisaliti nafsi yake kwa kwenda kinyume na hadhi, falsafa au msimamo wake.

- Mtemi Nasaba Bora anawasaliti watawaliwa kwa kuwaibia mali yao na mashamba.
- Mtemi Nasaba Bora anamsaliti mkewe Bi. Zuhura kwa kuwa muasherati na Lowela Maozi.
- Mwalimu Majisifu anamsaliti Amani kwa kumwibia mswada wake wa Kidagaa Kimemwozea.
- Mwalimu Majisifu anawasaliti wanawe walemvu kwa kuwachukulia kuwa ni laana.
- Ben Bella anamsaliti Mashaka kwa kuvunjilia mbali uhusiano wake naye.
- Mtemi Nasaba Bora anamsaliti mwanawe Mashaka kwa kujihusisha kimapenzi na Lowela Maozi dadake mpenziwe Ben Bella.
- Mwalimu Majisifu anawasaliti wanafunzi kwa kutowafunza inavyotakikana.
- Michelle anamsaliti Majununi kwa kukataa kuolewa kwake hata baada ya kumfanya atende mengi makuu.
- Nasaba Bora anausaliti wajibu wake kama mzazi kwa kumtupa mtoto Uhuru.
- Fao anausaliti wajibu wake kama mwalimu kwa kuhusiana kimapenzi na mwanafunzi wake na baadaye kumtunga mimba.

Uwajibikaji.

Ni hali ya kutenda unalotarajiwa kutenda.

- Amani anafunga safari ya kutafuta aliyempoka jasho la mswada wake na aliyeinyang`anya nasaba yake mali.
- Imani anaamua kukaa kwao Baraka hata baada ya kipigo na kifo cha mama yake., hadi pale anaponusurika kuchomewa nyumbani.
- Imani anawatunza watoto wa Majisifu amba ni walemvu.
- Amani anakilea kitoto alicholazimishwa na Nasaba Bora.
- Amani na Imani wanaishi pamoja katika kibanda kimoja lakini hawakiuki mipaka ya uhusiano wao.
- Ben Bella baada ya kugundua kuwa Nasaba Bora ana uhusiano na Lowela anauvunja uchumba wake na Mashaka . Anasema kwamba baba mkwe hawesi kuwa shemeji.
- Madhubuti anawajibikia maisha yake kwa kujitenga na ufisadi wa baba yake, (kujiua kinasaba kama asemavyo).

Uozo katika jamii.

- Mtemi Nasaba Bora anapanga njama za kuuawa kwa Chichiri Hamadi ili anyakue shamba lake. Kifo hicho baada ya kutekelezwa na majambazi waliotumiwa na Nasaba Bora, kilisingiziwa Yusufu mwanawe Hamadi. Hila hizo zilimfanya Yusufu afungwe jela kifungo cha maisha ingawaje hakuwa

na hatia.

- Ufisadi - Mtemi alipokuwa waziri wa ardhi alibadilisha hati za wamiliki halali na kuunda (ghushi) zake. (uk. 15) Alitumia hati ghushi kudai sehemu hizo.
- Oscar Kambona anakuwa mhalifu na kutumia miadarati na kupelekea kufungwa kwake.
- Viongozi wa Tomoko walikuwa hawana huruma na afya ya wananchi hata kidogo. Jinsi walivyotumia pesa za msaada wa Uingereza wa kujenga zahanati kubwa ni dhihirisho tosha. ukweli ni kuwa walijenga kizahanati kidogo na fedha hizo zilibadilishiwa matumizi na viongozi wabovu na hatimaye lengo halikufikiwa.
- Nasaba Bora baada ya kurithi mali na tabia za kizungu aliendelea na tabia yake ya rushwa. Alihonga watu wengi sana baada ya kumuua Chichiri Hamadi.
- Fao(mwalimu) anapachika mimba mwanafunzi wake.
- Uzinzi - tendo la Mtemi Nasaba bora kushiriki katika mapenzi nje ya ndoa mfano na Lowela(mwanafunzi) wa shule ni uozo katika jamii.
- Wizi - mwalimu Majisifu anamwibia imani mswada wa hadithi yake.
- Ulevi wa kupindukia – Mwalimu Majisifu hulewa hadi kulala mtaroni.
- Ubakaji – tendo la kumlazimisha mtu kushiriki mapenzi ni uozo katika jamii yejote ile. Ben Bella anafungwa jela baada ya kubaka `kitoto kidogo.'

Utetezi wa haki.

- Safari ya Amani na Imani ni sitiari ya kutafuta haki. Amani anakwenda sokomoko kutafuta aliyempoka mswada wake na mali ya nasaba yake.
- Imani anatetea haki ya wenyewe mahitaji maalum katika jamii kwa kuwatunza walemvu.
- Bi. Zuhura anamsuta Nasaba Bora kwa kuwafunga Amani na Imani bila hatia.
- Madhubuti anawatetea wanyonge dhidi ya uongozi mbaya wa babake kwa kutafuta kiini cha dhuluma. Anasuhubiana na maafisa wa Wizara ya Ardhi na Makao ili kujua chanzo cha mashamba mengi ya Nasaba Bora.
- Matuko Weye anashutumu hatua ya Nasaba Bora ya kuwapokonya raia ardhi, mali, mabinti na wake zao. Anawasuta raia kwa kuwafumbua macho.
- Mamake Imani anapinga shamba lake kuchukuliwa. Anakataa kutoka shambani humo hata anapoamrishwa kufanya hiyo.

Visababishi vyta mafarakano katika ndoa/ Changamoto katika ndoa

Majisifu na Dora

- Ulevi- kila kuchao Majisifu alienda ibadani
- Mapuuza- malezi ya wana walemvu
- Lawama- kumzalia mashata
- Utelekezaji- jukumule kwa kipindi kirefu

- Majuto- Dora anajutia kuoleka kwa majisifu
- Utepetevu- Dora amlaumu kwa kulaza damu
- Masimango/ matusi “bloody bastard.....
- Udhibitii- “shut up”
- Unyanyapaa “wanawake wa siku hizi mmea pembe”

Zuhura na Nasaba Bora

- Kunyimwa uneni- kisa cha uhuru 1 na Amani
- Kupuuzwa kimawazo- pendekozo kumhusu DJ
- Uzinzi- kushirikiana na wengine kimapenzi
- Hadaa/ udanganyifu- kusuluuhisha migogoro ya mashamba
- Hulkasasi/ mbaya- kuwafuta wafanyakazi- chanjo kwa mbwa
- Kutelekezwa- Zuhura awaonea gere wanawake walioshinda na waume zao na kugandiana nao kimapenzi.
- Upweke – Bi Zuhura alikua mpweke.
- Mtemi Nasaba Bora kutotosheleza mahitaji ya kimapenzi kwa mkewe
- Mnapenzi yasokuwa ya dhati –Michelle na Majununi.

Utengano.

- Makazi ya wakoloni yalijitenga na ya Wafrika.
- Madhubuti baada ya kutoka Urusi alihamia kibanda cha Amani akajitenga na wazazi wake.
- Ben Bella alipogundua lowela dadake ni rafikiye Mtemi Nasaba Bora alijitenga na Mashaka.
- Uhasama wa mtemi ulifanya Majisifu nduguye kujitenga naye (Hakusherehekea na Mtemi kurudi k wa Madhubuti).
- Mtemi Nasaba Bora alimtaliki mkewe Zuhura kwa tuhuma za kuwa na uhusiano na Amani.
- Amani aliishi katika vibanda vilivyokuwa vimetengana na Kasri la Mtemi Nasaba Bora.
- Mtemi nasaba Bora alitengana na Uhai kwa kujitia kitanziko sababu ya shida zajimbo la Sokomoko.
- Mwalimu Majisifu aliposhindwa kutoa mhadhara Wangwani katika chuo cha mkokotoni alijitenga na wanavyouini na kurejea nyumbani.

Msiba Wa kujitakia hauna kilio. Thibitisha.

- Jambo ambalo mtu anajifanyia au analochangia hastahili kulalamika akidhuriwa. Wahusika tofauti katika riwaya wamedhuriwa kwa sababu ya vitendo vyao.
- Kimya eha wauyonge wa Baraka kiliwafanya waendeelee kudhuriwa na utawala wa Mtemi Nasaba
- Bora. Watu wa kijiji cha Baraka hawakumuauni Imani alipochomewa nyumba. Walichelea kukaribia nyumba ya akina imani. Walishughulika na hamkani zao na kunong'onezana. Askari walikuwa warnetumwa na mtemi. Watu hawakutaka kuonekana kana kwamba waruwonea imani Imani. Waliogopa kuwakinza waliotumwa kuchukua shanTha Iao La halali. Kimya chao kiliwafanya waendeelee kukandamizwa. Wahikubali kutazama wenzao wakinyongwa.
- Mapenzi hararnu na unyanyasaji iii mwanzo wa kuanguka kwa Mteini Nasaba Bora. Alishiriki katika rnapenzi na hili Hkaufanya uhusiano wa Mashaka na Ben Behla kuisha. Kuvunjika kwa uhusiano wao kulimfanya Mashaka kuwa mwehu.
- Kuanguka kwa utawala wa Mtemi Nasaba Bora ulikuwa ni msiba wa kujitakia. Alikuwa amewanyanyasa wanatomoka, kuwaibia mali yao.
- Hakuwajibika kama kiongozi na aliendeleza ukoloni mambo leo. Wanatomoko wakafanyakuhudi za ukombozi lb kumtoa mamlakani.
- Kuvunjika kwa familla na ndoa ya Mtemi Nasaba bora. Alikuwa mzinifu. Alikuwa na uhusiano na Lowela uliosababisha wehu Wa mashaka na mateso katika familia kutokana na ugonjwa wa mashaka
- Usherati wa Mtemi Nasaba Bora ulisababisha ndoa yake kusambaratika. Alimshuku mkewe. Alidhani alivyofanya usherati naye mkewe alifanya hayo.
- Alipompata Amani chumbani aliwashuku na kusema aithibitisha kuwa mkewe aliкуwa na mapenzi na akampa talaka.
- Aibu aliyoipata inwalimu majisifu na msiba wa kujitakia Mwalimu maj isifu hakuwa mwandishi wa kidagaa kimwemwozea. Alikuwa
- ameiba mswada wa kitabu hicho. Alialikwa kama mwandishi kutoa mhadhara. Aliaibika sana kwani hakuweza kuyajibu maswali aliyoulizwa na wanafunzi katika chuo kikuu cha mkokotoni
- Kufutwa kazi kwa mwalimu majisifu. Majisifu alifutwa kazi nzuri alizopata kwa sababu ya ulevi wake Wa kupindukia.
- Uasi wa madhubuti. Uasi huu ulimfanya mtemi Nasaba Bora kuumwa sana. Huu ulikuwa ni msiba wa kujitakia. Mtemi Nasaba Bora alikuwa amesababisha
- uasi huo, kwani yeye aliongoza kwa dhuluma na hakuwa mfano mwema kwa madhubuti. Alikuwa fisadi, msaliti, katili. Mtemi aliwanyanyasa wanatomoko. Madhubuti aliasi kwa sababu ya vitendo vy a babake.
- Migogoro katika ndoa ya majisifu na Dora ilikuwa ni msiba wa kujitakia, majisifu alisababisha migogoro kwa ulevi wake, na kumlaumu mkewe kwa

kupata watoto walemavu. Hakuwa via raha katika ndoa yake. Mwenyewe kajidunga kwa tabia zake.

- Kifo cha nitemi Nasaba Bora. Alijiua mwenyewe kwa kujitia kitanzi. Kujiua kulisababishwa na majuto ya yale mabaya allyoyafanya katika uongozi na alaiyowafanyia watu wengine.
- Ukosefu wa maendeleo katika uchi ya Tomoko. Viongozi hawakujibuu na wanatomoka wakaendelea kuwachagua. Walikosa maendeleo kwa kuchagua viongozi wasiowajibika.
- Matabaka. Viongozi waafrika hawakubadilisha nanina ya uongozi baada ya wakoloni kuondoka. Walirithi sera, tabia na mienendo ya wakoloni wakongwe.
- Kuishi katika vicloto na hail ya kujidanganya. Wanatomoko walipopata uhuru waliishi maisha ya kujidanganya. Walikuwa na matumaini ya!iyozidi uhalisia.
- Umaskini ni mwiba wa kujitakia. waafrika hawakubadili chochote baada ya mkoloni kuondoka. Waligandamizana na wakaendeleza sera potovu na hawakudhamiria kuendeleza nehi yao lakini kuwachagua viongozi alafi na wafisadi.

Swala la safari katika riwaya Kidagaa Kimemwozea.

- Safari ya Amani kutoka Ulitima hadi Sokomoko kumsaka mjalaana aliywibbia mswada na dhalimu aliyeaibia shamba na kumfungisha amu yake Yusufu.
- Safari ya Imani kutoka Baraka hadi Sokomoko kutafuta maisha baada ya kunyang'anywa shamba na mamake kuaga.
- Safari ya Mwalimu Majisifu kutoka Tomoko hadi Wangwani kutoa mhadhara chuo kikuu cha Mkokotoni ,Wangwani alipoaibika na kujuta wizi wake wa mswadawa kidagaa kimemwozea .
- Safari ya Madhubuti Nasaba Bora kwenda kusomea Urusi alikobadilika na kupata mawazo ya kimapinduzi.
- Safari ya Fao kutoka Tomoko kwenda kusomea Uingereza pasipo kurudi kwani katoroka baada ya kupachika msichana mimba.
- Safari tatu za Michelle mchumbake Major Noon kutoka Ufaransa hadi Tomoko kukagua nyumba aliyojenga Noon ili waoane lakini akaghairi.
- Safari ya kijazanda ya Wanasokomoko /Wanatomoko kutafuta uhuru wa pili (na kwa jumla nchi changa za kiafrika) baada ya kunyakua uhuru wa kwanza ambao

haukuwafaidi.

Ujenzi wa jamii mpya unategemea vijana. Jadili.

- Amani na Imani wanakutana na kuamua kushirikiana licha ya kuwa tofauti.
- Madhubuti kuungana na tabaka la chini kuleta madbadiliko. Anakangamana na wote na kuhamia kibandani mwa Amani.
- Amani na madhubuti ambao ni vijana wanahimiza usawa na hivyo kugawia maskini ardhi.
- Amani na Imani kubadili Imani na mtazamo wa Wanasokomoko kuhusu walemavu/watu wenyewe mahitaji maalum na kumfanya Majisifu kuenzi wanawe kama binadamu kamili.
- Amani na Madhubuti kusaka haki ya Yusuf na kumtoa gerezani.
- Amani kukataa kuishi katika nyumba ya Mtemi na kuamua kujenga yake mwenyewe.
- Amani anaamini maridhiano katika jamii baada ya chuki. Anamshawishi Oscar Kambona alilipize kisasi kwa kumuua Mtemi. Pia alimsamehe majisifu kwa kumwibia mswada wake.
- Madhubuti anapendekeza jamii inayo dumisha maadili. Anakataa kazi anayotafutiwa kifisadi na babake.
- Imani anabadili taasubi ya kiume kwa kusema kuwa wanawake wasiwekwe pembedi katika kitabu atakachoandika.
- Vijana (Amani) kupinga wizi wa miswada.
- Amani analeta mfumo mpya wa kuendesha serikali na kuhimiza wananchi wawachunguze viongozi vizuri, wawapige msasa.
- Amani na Imani wanataka jamii inayomlinda mtoto wanamlea mtoto japo si mtoto wao.
- Amani anahimiza uongozi usiwe unafumbiwa macho hata unapokuwa dhalimu.
- Amani na Imani kupiga vita Imani potovu ambazo zimepitiwa na wakati mf. Kutokunyuwa maji ya mto Kiberenge.

Mwandishi wa Kidagaa Kimemwozea amenuia kuijenga jamii mpya. Tetea kauli hii.

- Jamii mpya ambayo haitakuwa na unyanyasaji k.v. kunyang'anya wanyonge mali yao/mashamba yao kama alivyofanya Mtemi Nasaba Bora kwa familia za Amani na Imani.
- Jamii mpya ambayo haitakuwa na ujisadi k.v. Mtemi Nasaba Bora alivyohonga wakuu serikalini ili mwanawe madhubuti aajiriwe katika jeshi.
- Jamii inayotekeliza haki siyo yenye kufunga jela watu wasio na hatia kama alivyofungwa Yusufu ami yake Amani kupitia mipango ya Mtemi.
- Jamii isiyotekeliza mauaji kwa watu wasio na hatia kama alivyouawa Chichiri Hamadi babaye Amani kupitia njama iliyohusisha Mtemi.
- Jamii isiyo na ukatili k.v. Mtemi Nasaba Bora alivyatupa kitoto chake kichanga

mlangoni pa Amani. Alivyompiga Amani nusura amuue, alivyokataa kushughulikia matibabu ya Bob D. J baada yakung'atwa na mbwa wake n.k.

- Jamii yenyе viongozi waliowajibika na kutumika wananchi sio kujifaidi na kuwakandamiza kama alivyokuwa Mtemi Nasaba Bora.
- Jamii inayotambua na kuauni mashujaa wa zamani k.v. Mzee Matuko Weye alivyopigana vita vikuu vya dunia na Chwechwe Makweche aliyechezza Tomoko soka ya kimataifa.
- Jamii isiyopuuza walemavu Mwalimu Majisifu hakuthamini watoto wake wane walemavu lakini Imani alimfanya abadilike.
- Jamii isiyo na uzinifu na yenyе ndoa zilizo na uaminifu. Nasaba Bora alitembea na wasichana wadogo kama Lowela Maozi.
- Jamii yenyе vijana wanaoweza kungoja hadi waoane kabla ya kushiriki mapenzi kama wanavyofanya Amani ns Imani.
- Jamii yenyе waandishi wanaochapishiwa miswada yao ikiwa mizuri sio inayoibwa na kutumika na wengine.
- Jamii yenyе watu ambao hawataendelea kunyamaza wakinyanyaswa lakini watajikombokoa kwa kufanya mapinduzi k.v. Amani na Madhubuti.
- Jamii yenyе kujali masilahi ya wengine na kugawa rasilimali zilizopo kwa maskini kama alivyofanya Amani kwa Matuko Weye, Bob D.J na wengine.
- Jamii yenyе msamaha na isiyo na kisasi. Amani alikuwa na nafasi amdhuru Mtemi Nasaba Bora lakini akaamua alipe ubaya kwa wema.
- Jamii yenyе huduma bora za kimsingi kwa wananchi k.m afya sio kama vile Zahanati ya Nasaba Bora ilivyokuwa.

Sokomoko ni hali ya heka heka, ghasia, kusokomeza ni kulazimisha mambo. Jina hili linaafiki kwani :

- Sokomoko kunatokea mauaji – Yusufu anauwa.
- Kuna unyakuzi wa mali ya umma. Nasaba ananyakua mali ya Chichiri Hamadi.
- Viongozi kutelekeza raia katika magonjwa na umaskini – m.f. Matuko Weye.
- Viongozi kuenedeleza ufisadi – Nasaba Bora kuhonga wakuu wa jeshi kumwajiri mwanawe Madhubuti.
- Upungufu wa maadili – Nasaba Bora kuhusiana kimpenzi na msichana mdogo – Lowela.
- Wizi wa mawazo – majisifu kuomba mswada wa Amani.
- Mahakama inatumiwa kama chombo cha ukandamizaji. Yusufu anafungwa bila hatia.
- Kusambaratika kwa familia – Nasaba Bora kumtaliki mkewe.
- DJ kuumwa na jibwa na kutelekezwa.

➤ Kutelekezwa kwa wachezaji - Chwechwe Makweche.

➤ Walemavu kudunishwa.

Katika nchi ya Tomoko, uhuru ni ndoto ambayo bado haujatimia. Jadili.

- Nchi ya Tomoko iliwahi kutawaliwa na waliodhulumu wenyeji – waliyatwaa mashamba yao, wakawakataza kufuga au kupanda mazao yaletayo fedha. Walishurutishwa kuwafanya walowezi hawa kazi huku wakiishi katika mabanda. Walio mamlakani wanaendelea kuwadhulumu wanyonge.
- Waafrika walipochukua hatamu za uongozi mambo hayakubadilika . Walio mamlakani wanaendelea kuwadhulumu wanyonge.
- Mashamba yao yanatwaliwa mfano shamba la Chichiri na Mwinyihatibu.
- Wanafungwa jela kwa visingizo kama vile Yusuf na Amani.
- Vyombo vyta Dora vinatumwa kuendeleza matakwa ya watawala.
- Wanyonge wanafanyizwa kazi za kijungu jiko
- Lugha ya kikoloni ndiyo inayopendelewa nawatawala hawa weusi.
- Hawana uhuru wa kujiamulia mambo – Imani anatishwa na askari kwa kutohuduria sherehe.Wananchi wamejazwa uoga.
- Ukosefu wa huduma muhimu kama vile matibabu.
- Uhuru wa kunena haupo mfano Matuko Weye anawekwa seli kwa kauli yake.
- Ukabila na ukoo unatumwa katika kugawa nyadhifa na kazi – Nasaba Bora alipewa cheo cha utemi kwa upendeleo.
- Kitoto Uhuru ni ishara ya uhuru usio kamili , usiotunzwa na waliopewa jukumu la kuutunza.kufa kwake ni ishara ya utovu wa uhuru kamili.
- Ndoto huenda itatimia baada ya ukombozi wa pili ulioongozwa na Madhubuti na Amani.Madhila yatakomesha na haki kudumishwa.

Kifo cha Uhuru ni *jazanda ya hali ya mambo* katika jumuiya ya Kidagaa Kimemwozea. Thibitisha.

- Uhuru haumo katika jumuiya hii kwani ultoweuka/ulikufa punde baada ya mkoloni kuutoa na kuondoka ifuatavyo.
- Wafanyakazi hawana haki Mtemi Nasaba Bora anawafuta kazi apendavyo, wanalipwa mshahara duni mfano DJ na kupigwa k.m Amani.
- Ajira ya watoto ambao wanapaswa kuwa shulenii inaendelezwa, mfano DJ na wenzake ni wachunga mifugo, Imani anaajiriwa nyumbani kwa majisifu.
- Waandishi chipukizi kwa mfano Amani wanatapeliwa miswada yao na wahariri kama vile majisifu.
- Watu wasio na hatia wanatiwa mbaroni kwa makosa ya kusingiziwa kwa

mfano Yusufu, Amani, Imani na Matuko weye.

- Walemavu wanadunishwa na kufungiwa wasipate malezi yanayowastahiki.
- Maskini wanalazimishwa kuchangia masomo ya watoto wa matajiri kwa mfano masomo ya Madhubuti kule urusi.
- Wanawake wanadhulumiwa na wanaume. Kwa mfano, Mtemi Nasaba Bora kumpiga Zuhura kwa kimsingizia kuwa na jicho la nje. Nasaba Bora kumshurutisha Lowela kufunga mimba kwa kamba na kumnyang'anya kitoto chake Uhuru.
- Kifo cha Uhuru kusababisha kutiwa mbaroni kwa Amani na Imani ilhali waliosababisha kifo chake ni wauguzi kwa kukataa kumpa matibabu na Mtemi Nasaba Bora aliyemtupa mlangoni pa Amani pasi na kujali baridi.
- Mtemi Nasaba Bora kunyakua mashamba ya watu wengine kwa kughushi faili k.m la chichiri Hamadi, mwinyihatibu Mtembezi n.k.
- Mauaji ya wanatomoko ndipo mali yao iweze kutwaliwa – mamake Imani na Chichiri Hamadi.
- Mashujaa wa kweli wa Tomoko kama vile Matuko Weye na chwechwe makweche kutotambuliwa badala yake matuko anaishi maisha ya kimaskini na kuhangashwa kwa kutiwa selini ilhali chwechwe makweche anaoza fupaja likakatwa na kulazimika kurudi kijijini.
- Haki ya wanafunzi kusoma kukiukwa majisifu haendi darasani ila mtindini. Wasichana wanafunzi wanapachikwa mimba na walimu kwa mfano Fao anampachika mwanafunzi mimba na hachukuliwi hatua yoyote.
- Wauguzi kukiuka haki ya wagonjwa kupata matibabu kwa mfano Uhuru, Amani na DJ.
- Viongozi kutoa hotuba zao katika lugha ya kiingereza isiyoelewaka kwa raia wengi badala ya Kiswahili. Hotuba ya Rais wa Tomoko inaadikwa kwa kiingereza na kusomwa na Mtemi Nasaba Bora kwa umati usioelewa.
- Wanatomoko kulazimishwa na Askari kuhudhuria sherehe za siku ya wazalendo ambako wanachomwa na jua na kunyeshewa.
- Picha ya Mtemi Nasaba Bora kutokea katika gazeti la Tomoko kwa sababu majisifu; nduguye ndiye mhariri. (Badala ya usawa kuna unasaba).
- Mtemi Nasaba Bora kuwataka raia kuchanja mbwa ilhali hawachanji wake.
- Raia wengi wa Tomoko hawana rasilmali ya shamba inayomilikiwa na wachache k.m DJ. Amani, Imani, Weye.

Thibitisha madai kuwa wazungu walipoondoka waliacha majina yao yameandikwa kwa wino usiofutika kwa mujibu wa riwaya ya kidagaa kimemwozea.

- Baadhi ya waafrika waliyatwaa mashamba na makasri yaliyokuwa ya wazungu ma wakayafanya yao.

- Waafrika waliendele kuionea fahari Lugha kizungu ingawa walikisema kwa ndimi zao zilizoboronga majina ya kizungu k.m Foti-Ford, Batulumayo-Bartholomeo makatalima-magdaline, majununi-major noon.
- Waafrika waliokuwa kazini walijizoeza tabia ya kuficha faili za watu ili kujipatia milungula k.m Bwana Nasabu Bora alipokuwa karani katika wizara ya Ardhi na makao.
- Serikali huru ilipoanzisha sera ya kuwapa waafrika makao sehemu zilizotengewa wazungu, watu kama Mtemi Nasabu Bora walijitengerezea faili ili kuyapora yale mashamba ili kukidhi ubinafsi wao.
- Mtemi nasabu Bora alipanga njama za kumuua msomi aliyenunua shamba la ekari mia mbili na sabini ili alichukue liwe lake bila kutoa chochote.
- Waliomiliki mashamba na majumba ya wakoloni kama mtemi Nasabara Bora pia waliweka majibwa ingawa hawakuweza kuyatunza vizuri.
- Walioshika uongozi kutoka kwa wakoloni pia walijitia utukufu wa walitaka watu wawatukuze na ku waheshimu kama Mungu.
- Viongozi hawa waliwadunisha, kuwadharau na kuwatusi waafrika wenzao. Km Mtemi Nasaba Bora.
- Dhuluma dhidi ya watawaliwa zilizidi lakini hawakulalamika wazi ila kichinichini kwa sababu waliwaogopa watawala.
- Viongozi waafrika waliendelea kuishi kwa makasri huku wafanyakazi wao wakiishi katika mabanda. Km Amani alipewa makao katika mojawapo ya vibanda vyta wafanyakazi makabwela alipopewa kazi kwa Mtemi Nasaba Bora.

Jumuiya ya Tomoko ni kioo halisi cha matatizo yanayokumba mataifa yanayoendelea. Thibitisha.

- Ubinafsi-Mtemi Nasaba Bora anahuishisha kila mradi na jina lake.Kama shule ya msingi ya Nasaba Bora,shule ya upili,Zahanati,uwanja n.k
- Unyang'anyi-Maskini katika nchi ya Tomoko wananyang'anywa vya ardhi km Amani na Imani
- Umaskini-Wazalendo na wachezaji bora kama vile Chwechwe Makweche na Matuko Weye wanaishi katika hali hali duni.
- Uzembe-Baadhi ya wanafanya kazi wanazembea kazi,kama wauguzi katika zahanati walikuwa wanafuma fulana kazini.Mwalimu majisifu haendi kufunza.
- Ufisadi-Serikali ya Uingereza ilitoa fedha kwa ujenzi wa hospitali ya Nasaba Bora.Wasimamizi wakapata matumizi mengine muhimu ya fedha,wakajenga zahanati ndogo badala ya hospitali.

- Uasherati-Mtemi Nasaba Bora alikuwa na uhusiano nje ya ndoa na Lowela funzi.
- Ulaghai/Udanganyifu-Fao anafanyiwa mitihani ya shule ya msingi nay a upili.mwalimu majisifu anadai kuwa mwandishi wa kidagaa kimemwozea
- Mauaji- Mtemi Nasaba Bora anapanga mauaji ya Chichiri Hamadi babu yake Amani
- Utabaka- eneo la sokomoko ultengwa wazungu na sehemu za mbali zilitengewa weusi.
- Ubadhirifu wa mali ya umma- mtemi Nasaba Bora aliwatoza wananchi fedha ili aweze kumpeleka mwanawe Madhubuti urusi kwa Masomo.

Haki nakwambia ..., afadhali mkoloni mzungu kuliko mkoloni mweusi.

- Ingawa mkoloni mzungu aliwapokonya mashamba aliwaacha wakiwa hai. Nasaba Bora aliwapokonya mashamba kisha akawaua mf. Mamake Amani na babu yake Imani.
- Wakati wa mkoloni mzungu nyumba za wafanyakazi zilikuwa zimejengwa na kutunzwa vizuri. Nasaba Bora alipuuza vibanda za wafanyakazi.
- Mkoloni mzungu aliwatuza askari wake walioenda vitani mf. Majununi alipewa shamba. Viongozi waafrika waliwaacha mashujaa wao mfano Matuko kudharauliwa na kukosa makao /chakula.
- Wakati wa mkoloni mzungu wafanya kazi walihifadhi pesa mfano Mwinyi hatibu, na baadaye wakajinunulia mashamba yao wenyewe.Wakati wa mkoloni mwafrika wafanyakazi walilipwa mshahara duni wakawa hawawezi kujikimu.Majununi alitunza nyumba yake. Nasaba Bora aliachilia ile nyumba ikawa kama mahame.
- Mbwa walituzwa wakati wa mkoloni mzungu.Nasaba Bora aliwaachilia mbwa ugonjwa na wakaanza kuuma watu.
- Wazungu hawakutuma majambazi kwenda kuwaua watu wasio na hatia. Nasaba Bora hakujali chochote alimuua mamke Imani na kuchoma nyumba yao.Kila hoja ni lazima iwe na pande mbili.

Wahusika.

Amani.

Ni mjukuu wake Chichiri Hamadi na mpwa wa Yusufu.

➤ *Mwenye utu*

Anampa Dj shati.

Alikubali kuandamana na Imani hadi Sokomoko.

Aliokoa maisha ya Mtemi – kulipuliwa na Gaddaffi.

Aligawia maskini shamba – k.m. Dj.

Alikubali kukilea kitoto alichokiokota.

➤ *Mzalendo*

Alihudhuria sherehe ya siku ya wazalendo.

Alishriiana na Madhubuti kukomboa Tomoko.

Alimkabili Mtemi na kumkosoa dhidi ya udhalimu.

Anahimiza watu kutokubali dhuluma.

➤ *Msiri*

Hakumwambia Imani sababu ya kutafuta ajira Sokomoko.

Hakumwambia yeote kuwa aliwahi kusoma hadi chuo kikuu ila Madhubuti alipogundua ujuzi wake.

Alijua kuwa Mtemi ndiye aliyemuua babuye na kumfungisha Yusuf – hakamwambia yeote.

Alijua kuwa mwalimu Majisifu ndiye aliyeiba mswada wake na kuchapisha; aliiweka siri.

Alimficha Imani asili yake.

➤ *Ni msamehevu.*

Alimsamehe Mwalimu Majisifu kwa kumwibia mswada.

Alimsamehe Mtemi – baada ya kumpiga na kuiba shamba.

➤ *Ni mtetezi wa haki / mkombozi*

Anapinga dhuluma zilizofanyiwa wanyonge.

Aliwarudishia walionyang'anya mashamba yao.

Aliwahimiza watu kutokubali dhuluma – hotuba yake.

➤ *Nijasiri*

Alimwokoa Mtemi asilipuliwe na Gaddafi.

Alimwambia Gaddafi ampige risasi.

Alimkabili Mtemi kwa maswali mazito.

Kuvunja mwiko na kunywa maji ya mto Kiberenge pamoja na Imani.

➤ *Mwenye bidii*

Alisoma na kupita mitihani – akaenda chuo kikuu.

Alifanya kazi kwa bidii kwa Mtemi – akapendwa na Zuhura na wafanyakazi wengine.

➤ *Mchunguzi / jasusi hodari*

Alifanya ujasusi wa kina na kulikomboa shamba la babuye.

Alichunguza na kuthibitisha kuwa Mtemi ndiye aliyemfunga Yusufu.

➤ *Mvumilivu*

Alichukua miaka mingi kufanya uchunguzi kuhusu wizi wa shamba la babuye, kufungwa kwa amu yake, na mswada wake.

➤ *Ni msomi*

Alielewa maana na lengo la elimu.

Alipita mtihani.

Alifika chuo kikuu.

Alivichambua vitabu vyatasi.

Alilinganisha na maisha halisi ya jamii.

➤ Karimu.

Anawagawia maskini vipande vyatasi.

Anampa Matuko Weye kasri la Majununi.

➤ Ni mnyenyeketu.

Anajitumikiza katika ajira duni japo ana elimu ya chuo kikuu.

➤ Mwenye busara.

Anawaonya raia dhidi ya papara ambazo zinaweza kuwafanya kubadilisha mfumo mbaya kwa mwingine mbaya.

Imani.

Ni mwanawe Mwinyihatibu Mtembezi. Ni nduguye Oscar Kambona(Gaddafi), na Chwechwe Makweche(Horsepower).

➤ Mwenye bidii

Alifanya kazi vizuri kwa Majisifu kiasi kwamba hata anapoenda kumsaidia Amani Majisifu na Dora wanaathirika.

➤ Mwenye stahamala.

Walisaferi pamoja ana Amani hadi Sokomoko bila chakula maji wala fedha

➤ Mwenye huruma.

Aliwahudumia wanawe Majisifu kiutu hakuwaona kama masimbi au mashata, baba yao alivyowaona

➤ Karimu alimtembeli Dj hospitalini baada ya kuumwa na mbwa

➤ Mwenye mapenzi ya dhati /utu.

Alitunza kitoto uhuru hadi kilipo kilipoaga.

Aliwadhamini na kuwaleawatoto walemvu wa Majisifu bila malalamiko.

Anamuuguza Amani kwenye zahanatina nyumbani mwa Majisifu.

➤ Mwenye hekima.

Anamshauri Oscar kambona (Gaddafi) aache kumwandama Mtemi Nasaba Bora arudi Baraka aishi na Chwechwe Makweche.

- Ni jasiri.
Alimwelezea majisifu wizi wa kitalama bila kuhofia.
Anathubutu kukataa amri ya askari kuwa ahudharie mkutano wa Mtemi.
Anakabilia na askari wanaofika kwao kuwanyang`anya shamba lao.

Mtemi Nasaba Bora.

Ndiye mtemi wa Sokomoko. Ndiye mumewe Bi. Zuhura na babake Madhubuti na Mashaka, ni nduguye Mwalimu Majisifu.

- Ni laghai – anaficha ficha za watu ; kupata hongo
- Fisadi – anahonga mahakama kumwongeza Yusufu kifungo , anaghushi hatimiliki za mashamba.
- Mwenye tamaa ya mali – anaipokonya familia ya Chichiri Hamadi ekari mia mbili na sabini na jumba . Anaipokonya familia ya Imani shamba lao kule Baraka.
- Katili – Anamuua Chichiri Hamadi na kumfunga seli Yusufu , anamtaliki mkewe bila ithibati tosha na kumpiga Amani kinyama , anampagaza Amani kile kitoto.
- Ni dikteta – anawalazimisha watu kumchangia pesa kwa masomo ya Madhubuti, alihitaji kurambwa nyayo na kushikwa moo
- mwenya mapuuza- hayatunzi mazingira yake – makochi aliyorithi hayatunzwi.
- Mwongo- anadanganya kuwa anaenda kusuluhiha migogoro ya mashamba kumbe anaenda kwa uasherati.
- Mzinzi /ana jicho la nje – uhusiano wa kimapenzi na Lowela licha ya kuwa na mke.
- Mwenye kiburi – Kiburi kinamzuia kumwambia nduguye , Majisifu dukuduku lake kumhusu madhubuti na uasi wake.
- Mwenye vivu – Anamwonea nduguye vivu kwa kuwa alisoma hadi chuo kikuu – kinyongo kati yao.
- Mjinga/mawazo finyu – anahifadhi hatimiliki mbali mbali za mashamba bila kuwazia matokeo – atakapogunduliwa.
- Mpyaro.

Dj Bob.

- *Mbaraza- anaanza kuzungumza na Amani na Imani mara tu wanapokutana. Anawasimulia kuhusu maisha yake.*
- *Ni mtetezi wa haki- anamsuta Bi. Zuhura kwa kulifunga jibwa ambalo ni gonjwa. Anamuuliza Nasaba Bora sababu za kutowafungulia Amani na Imani.*
- *Amekengeuka-yuazungumza lugha ya sheng`*

- *Jasiri-anathubutu kutoka jela. Anathubutu kumsuta Nasaba Bora kwa kuwafunga Amani na Imani.*
- *Mcheshi- mazungumzo yake yote yamejaa ucheshi mf anapoenda kumwita Imani aje amsaidieAmani kwa malezi anamwambia Imani kuwa nduguye kazaa.*
- *Ni mwaminifu- uaminifu wake unamfanya awe mjumbe wa sir iwa Lowela. Vilevile unamfanya achukuliwe na mkewe Maozi kama mwanawe.*

Mbinu rejeshi.

Ni pale ambapo tukio fulani lamfanyikia mhusika fulani na tukio hilo hilo larejesha fikra zake kwa tukio kama hilo lililokwisha kufanyika hapo awali. Mifano

- Mhusika Amani anapomchimbia Mtemi Nasaba Bora kaburi ambalo atazikwa ndani, fikira zamrejesha nyuma na anafikiria ni wapi rafiki yake DJ alikuwa amezikwa.
- Amani anapokiokota kitoto Uhuru pale langoni pake na kikitwaa anaanza kufikiria yaliyomtendekea rafiki yake Fao ambaye alikuwa amempachika mimba msichana wa shule na kisha wazazi wake Fao wakaletewa kitoto chake.
- Amani akiwa kwa Mwalimu Majisifu anaomba vitabu vya kusoma na anapewa mionganini mwavyo ni kitabu Kidagaa Kimemwozea. Anapokisoma anabaini fika kwamba huo ni mswada alioutupa mtoni Kiberenge baada ya kukataliwa na vyumba vya kuchapisha.
- Amani anapokutana na nduguye Imani (Oscar Kambona) akitaka kumpiga risasi Mtemi Nasaba Bora, Amani anamkumbuka kuwa ni yule aliyekuwa naye gerezani.
- Kuzaliwa kwa wana wale mavu katika ndoa ya Mwalimu Majisifu na Dora kunamkumbusha Mtemi Nasaba Bora kisa cha msichana mlema vu mrembo aliyekuwa kwenye matwana.
- Mwandishi anarejelea kisa cha Majununi alivyojenga nyumba mara tatu baada ya vita vya Dunia. Baadaye ilichukuliwa na mtemi Nasaba Bora. Kisa hiki kinaonyesha ujinga wa Major Noon.
- Imani alikumbuka alivyokutana na Amani mara ya kwanza karibu na ziwa Mawewa. Umuhimu wa kisa hiki ni kuwa Imani hakujiuia.
- Mtemi Nasaba Bora anapompata Amani chumbani na mkewe, anakumbuka jinsi mkewe alimpungia Amani mkono walipompita wakitoka kwenye sherehe za uhuru, jinsi alivyomtetea akiwa seli na hata anavyomtetea nyumbani. Umuhimu ni kumulika kinaya kilichopo.
- Kisa cha familia ya Imani ilivyodhulumiwa kimetolewa kwa njia ya urejeshi.
- Kisa cha DJ kufungwa katika jela ya watoto na alivyotoroka kimerejelewa kwa njia hii ya urejeshi.
- Kisa kilichopeleke maji ya kiberenge kutonyewa kimeelezwa kwa njia hii.

- Mwandishi anapoeleza asili ya mwiko wa watu wa Sokomoko wa kutokunywa maji ya Mto Kiberenge. (uk 4)
- Amani na Imani wanapokumbuka kauli ya DJ ya kutotaka kusahaulika. (uk 10)
- Mwandishi anaporejelea enzi ya ukoloni – wakoloni kumiliki ardhi kubwa na shughuli zao. (uk 12)
- Mwandishi anaporejelea maisha ya Mtemi baada ya Uhuru. Mmoja wa wale waliorithi tabia na mienendo ya wakoloni.
- Mwandishi anaporejelea kisa cha Mtemi kumfunga paka na kumkokota. (uk 22)
- Maisha ya Mwalimu Majisifu – alienda ng'ambo kwa masomo. Alighairi kusoma dini na kusomea jambo linguine na kurejea Tomoko. Alifanya kazi tofauti kabla ya kuingilia ulevi. Ulevi ulimfanya kupoteza kazi na hatimaye kuwa mwalimu.
- Katika barua yake kwa Mashaka, Ben Bella alikumbuka vile walivyokutana katika ukumbi wa densi na mapenzi yao kuchipuka.
- Mwalimu Majisifu akiwa kwa nduguye alikumbuka m Kutano wake na Amani – Amani licha ya kutomwona kama msomi, alikuwa na hoja nzito na maswali aliyouliza. Alikumbuka Amani akimweleza kuwa kuna wizi wa miswada. (uk 96 -98)
- Mtemi alikumbuka kisa cha kukumbwa na kishawishi. Alikutana na msichana katika matwana. (uk 100) Alimpenda ingawa hakuwa ametambua ulemavu wake.
- Amani anapofichulia Madhubuti maisha yake. Anamweleza vile alivyokuwa katika chuo kikuu na alivyoonewa ghere. (uk 117)

Barua.

- Barua ya MacArthur Kuto (mkuu wa idara) kwa mwalimu majisifu kumwalika kwenda kutoa mhadhara katika chuo kikuu.

- Barua ya Ben Bella kwa mpenziwe Mashaka kumjulisha sababu za kuamua kumwacha kwake.
- Barua ya Madhubuti kwa babake Mtemi Nasaba Bora ya kuonyesha uasi wake dhidi ya vitendo viovu nya babake.
- Barua ya Lowela maozi kwa mpenziwe Mtemi Nasaba Bora akimtaka aachilie huru Amani na Imani.
- Barua ndefu tunayoelezwa vile Mtemi Nasaba Bora alivyotumia mamlaka yake vibaya ambayo aliiandika akimwondolea lawama Yusufu. Barua hiyo ilikabitihwa Amani na mwalimu Majisifu kama ushahidi.
- Barua ya Amani kwa Imani. Imani akiwa kwao shambani Baraka.

Kweli kinzani.

- Madhubuti anachagua kujitafutia kazi yake badala ya ile babake alimtafutia.
- Imani alikunywa maji ya mto kiberenge na kuvunja mwiko uliokuwepo.
- Amani na Imani walikaa chumba kimoja bila kufanya uzinifu wowote.
- Amani aligawa shamba lao kwa watu wengi.
- Imani alilea watoto walemavu wa Dora.
- Amani na Imani walilea kitoto walichopata badala ya kukitupa kama alivyofanya Mtemi Nasaba Bora.
- Amani hakulipiza kisasi baada ya Mtemi Nasaba Bora kumpiga na kumtupa.
- Amani na Madhubuti walitafuta ushahidi uliofanya Yusufu aachiliwe.
- Amani alikataa kuchukua uongozi baada ya Mtemi Nasaba Bora kuondoka.
- DJ aliwasaidia Amani na Imani kupata kazi Sokomoko walipoenda.
- Bi Zuhara mke wa Mtemi haridhiki na kuolewa na kiongozi mwenye utajiri. Anawaonea gere na hata kutamani maisha ya masikini waliovaa rinda moja Januari mosi hadi Januari mosi.
- Kanisa ni mahali pa kuhubiri amani lakini makanisa mawili yalipigana kadamnasi sokoni juu ya uwanja wa kujengea maabadi.
- Jina la Mtemi, Nasara Bora linaashiria mtu anayetoka familia inayo heshimika au yenye ustaarabu. Mtu anayeishi maisha ya hali yajuu lakini mtemi anaishi maisha duni. Gari kachala, nyumba iliyong'ooka mabapa ya dirisha, makochi yaliyochakaa nakadhalika.
- Nasaba bora ananyakua mashamba makubwa na kuwafisidi raia kwa kughushi faili, lakini hali yake kimaisha ni hali yachini. Haishi maisha ya

kifahari.

- Mashujaa kama Matuko Weye na mchezaji mashuhuri chwechwe Makwache hawadhaminiwi na jamii na wanaishi maisha ya ufukara.
- Tunataraji maisha katika kasri yawe ya kifalme lakini hali ni duni. Panaishi panya na nzi wa buluu ambaao ni wanyama wapatikanao majengo ya vitongoji duni.
- Mtemi anajihuisha kimapenzi na Lowela lakini anapomkuta Amani katika chumba cha mkewe anaumwa moyoni na kumtaliki papo hapo.
- Majisifu anarundishiwa sifa kemkem juu ya umahiri wake katika somo la Kiswahili mpaka huwakosoa watu walipofanya makosa ya Kiswahili. Kinyume na matarajio tunang'amua kwamba hawezi kutoa mhadhara wa kuridhisha katika chuo cha mkokotoni.
- Tungetaraji mazishi ya kiongozi mtajika kama mtemi kuhudhuriwa na watu wengi lakini ni wachache tu waliohuduria.
- Kama kiongozi angepewa heshima kwa kupigwa mizinga 21 katika mazishi ya kujitoa uhai kwa njia aliyotumia Mtemi ya kujinyonga. Angeng'atuka mamlakani au mkimbizi wa kisiasa. 5

Majazi.

Majazi ni mbinu ya uandishi ya kutumia majina ya mahali au watu yanayooana na hali au tabia fulani.

- Mashaka- dhiki ya moyo (wasiwasi) maisha yake ni ya dhiki baada ya kuanza mahusiano ya kimapenzi na Ben Bella akiwa bado mwanafunzi. Alipoachwa akawa mwenda wazimu
- Majisifu- sifa alisifika kwa usanii wa mashairi, nyimbo za taarab na riwaya ya Kidagaa Kimemwozea hadi nje ya nchi.
- Imani- itikadi ya kitu au pia kuwa mwema. Alikuwa na imani ndiyo sababu akayanywa maji ya mto Kiberenge akawa na mtazamo tofauti kuhusu walemvu na kuwaonea huruma
- Amani- hali ya utulivu ingawa alipigania haki, popote alipoenda alipenda utulivu. Hakumwadhibu mwizi wa mswada wake bali alimsamehe.
- Maozi- macho alishuhudia kwa macho yake pamoja na mkewe wanao wakipotoka kimaisha- Lowela na Bella
- Matuko Weye- kituko ni kioja. Alikuwa mzee mwendawazimu na mwenye vituko vya ajabu kama vile alipokuwa gerezani.
- Madhubuti- kitu kuwa imara. Madhubuti ana msimamo imara kwani anapoamua kubadilika na kumasi babake anafanyahivyo pasi kutazama

nyuma.

- Ulitima- umaskini au ukata. Amani alitoka sehemu yenyе ukata kwa vile hakuwa na chakula, fedha wala nguo. Alitembea kwa miguu hadi Sokomoko
- Baraka- neema au rehema. Eneo hili lilipata neema ya kuwa na vijana bora sana. Hawa ni pamoja na Chwechwe Makweche na Imani
- Songoa- kuminya au kukamua kitu. Wananchi wa mji mkuu wa Tomoko ambao ulikuwa Songoa walinyanyaswa vibaya, kufungwa jela bila hatia k.v Yusuf, Amani Chichiri.
- Sokomoko- kuliko jaa vituko. Huu ni mji ambao vituko vyā hapa na pale vinatukia mfano ujisadi, unyanyasaji, wizi, upajikaji mimba, uzinifu nk.

➤ **Matumizi ya kinaya katika kidagaa kimemwozea**

Maana yake ni kinyume cha matarajio.

- Mtemi Nasaba bora, maana yake ukoo bora au uungwana. Lakini vitendo vyake ni kinyume na jina lake hivyo ni kinaya.
- Mtemi Nasaba bora aliwaadhibu wananchi ambao hawakuchanja mbwa wao ilihali wake mwenyewe hakuwachanja.
- Mtemi alimuuliza Amani ikiwa yeye ni mwizi wakati wa kutafuta ajira kwake ilihali yeye menyewe ndiye mwizi mkubwa aliyenyalua mali ya watu.
- Mtemi Nasaba bora alikuwa na tabia mbaya zisizo na ungwana wowote kuchumbia watoto wa shule kama vile Lowella.
- Mtemi anapomwambia Amani kachukue “mwanao” akamtunze (akimrejelea mtoto uhuru) ni kinaya kwa sababu Uhuru hakuwa mwana wa Amani bali wa Nasaba Bora.
- Mtemi kutumia lugha ya kizungu ambayo wananchi wengi hawaelewi ni kinaya badala ya kutumia lugha ya Kiswahili wanayojuua.
- Tabia za Nasaba Bora na mwalimu majisifu zilikua kinyume cha maadili ya kasisi baba yao. (yeye aliwataka wapendane na kusoma bibilia) ni kinaya maana hawakupen dana hata kidogo wala hawakuwa wakisoma bibilia.
- Zahanati ya Nasaba bora ina jina lenye maana ya utu lakini watu wengi huenda kufa huko.
- Ni kinaya kuona kuwa Mtemi Nasaba Bora alikuwa akisoma bibilia lakini anapoambiwa kuwa Bob Dj alikuwa ameumwa na jibwa “jimmy” alikataa kutoa usaidizi wa kumfikisha kwa matibabu akisema hayo ni stahili yake.
- Katika hotuba ya siku kuu ya wazalendo, Mtemi anasema wanajali maslahi ya kila mmoja ilhali wananyanya watu na hawajali maslahi yao.
- Ni kinaya kuwa watu wa Sokomoko walikuwa na uchechefu wa maji ilhali

kulikuwa na maji mengi katika mto kiberenge. Walibadilisha mtazamo wao kuhusu mwiko wa kutumia maji yam to huo wakati Imani na Amani walipokunywa maji bila kufariki.

- Ni kinaya mwalimu Majisifu kuitikia mwaliko wa chuo kikuu cha mkokotoni ilhali hakuwa na ufahamu wa mada ya kuwasilisha.
- Chwechwe Makweche aliletea nchi yake sifa nyingi lakini alipovunjika mguu hakusaidiwa, mguu ukakatwa.
- Watu wa Tomoko walipigania uhuru lakini viongozi walioshika hatamu ndio waliofaidika zaidi na kuwangandamiza kama mkoloni mzungu.
- Mwalimu Majisifu alimpa nasaha mashaka kuwa wasome kwa bidii kwani bara Afrika ilitaka watu waliosoma sana ili kulikomboa toka kwenye utumwa na ujinga, njaa na umaskini ilhali yeye mwenyewe alifika darasani kufunza kwa nadra.

Matumizi ya utabiri/kiangaza mbele riwayani:

- DJ anapowaambia Amani na Imani kuwa One day muwapo wadosi – kubashiri kuwa wazungamuziwa siku moja wangekuwa matajiri.
- Bi Zuhura alipofungulia Amani mlango akivalia gauni lisilosetiri uchi hali hii yatabiri kukutana kwao baadaye katika hali hii katika chumba cha malazi ambapo Amani yuashukiwa uzinzi na Nasaba Bora na kupigwa vibaya.
- Mkesha wa sikukuu ya wazalendo, wakati Amani alimfichulia Imani siri za maisha yake, msimulizi anadokeza tukio la miaka kadhaa baadaye ambapo Amani na Imani walipozika udugu wao – walifunga ndoa.
- Nasaba Bora aliposoma barua ya madhubuti mwandishi anadokeza kuwa siku nyingi baadaye. Nasaba Bora aling'amua barua hiyo ilikuwa mwanzo wa uasi wa Madhubuti uk.88 – Utabiri wa mapinduzi.
- Baada ya kipigo cha Amani akiwa Seli mwandishi anadokeza kuwa Amani alikuja kuandika tawasifu baadaye. Uk 89- utunzi wa Amani.
- Mkutano wa majisifu na Nasaba Bora nyumbani kwa Nasaba Bora, mwandishi adokeza kuwa hii ilikuwa mara ya mwisho kwao kukutana pale na ya pili kukutano maishani – mdokezo wa utangano/kifo baadaye uk 97-98.
- Baada ya DJ. Kuumwa na jibwa na Zuhura kuwatetea Amani na Imanii walipozuiliwa, msimulizi adokeza Nasaba Bora alikuja kukumbuka kisa hiki kama mwanzo wa uasi mkubwa na mkewe dhidi yake uk 105 – utengano kati yao.
- Imani alimnasihi kuandika Tawasifu juu ya maisha yake. Uk 112. Uandishi wa Amani.
- Nasaba Bora kumtaka Amani kumchimbia kaburi alikotaka kuzikwa afapo – utabiri wa mauko yake. Uk 128
- Amani na Imani walitamauka sana walipozuiliwa korokoroni kwa tuhuma za

mauaji ya mtoto Uhuru. Askari walikuwa wanawaripua viboko, kuwazaba makonde na mateke mfululizo. Amani alinyamaza jii kama kiumbe asiye na uhai.

- Bi. Zuhura na mumewe walitamaushwa na madhubuti alipohamia katika kibanda chakara cha Amani. Bi Zuhura alilia kwa shake usiku kutwa naye Mtemi alikula yamini asimwite babake tena.
- Hali ya Amani ilitamausha alipotoka hospitalini kwa sababu alikuwa amekonda na nguo zilimpwaya, bendeji bado alikuwa nazo na hangeweza kunena. Alithmia ishara/maandishi ili kuwasiliana.
- Makala maalumu yaliyokuwa gazetini kuhusu chwechwe makweche yali watamausha mashabiki wake na yeye. “Niwekuwa ganda la mua” ilhali alikuwa gwiji wa soka.
- Mtemi alipoanza kujilisi kama marekemu mtarajiwaa na akamwagiza Amani anauimbie kaburi na baadaye akajitia kitanzi msituni.

Jazanda.

Ni ujumbe uliofumbwa.

- Fahali kula kaptula ya DJ na kumwacha bila chochote -Mtemi Nasaba Bora kunya kua mashamba ya maskini na kuwaacha bila.
- Kuto kufa kwa wakereketwa/wanamapinduzi k.m Amani, DJ na Imani ni kuto fafia kwa mapambano ya ukombozi.
- Ndoa ya Amani na Imani ni mwanzo wa ujenzi wa jamii mpya.
- Kifo cha kitoto Uhuru ni uhuru wa nchi ya mkoloni kuondoka. Tomoko haukupewa nafasi ushamiri.
- Utabiri wa kuzaliwa kwa mtoto Uhuru zao la ndoa ya Amani na Imani ni ishara kuwa nchi ya Tomoko itakuwa na uhuru wa pili.
- Kifo cha Mtemi Nasaba Bora ni mwisho wa uongozi mbaya.
- Jibwa Jimmy ni mkoloni mkongwe ambaye athari yake inahisika.
- Safari ya Amani kwenda Sokomoko ni safari ya kusaka haki na ukweli.
- Nondo kwenye utandabui - wanyonge kukosa uhuru.
- Utandabui - uwezo wa viongozi.

Sadfa.

Ni hali ya matukio mawili yanayoshahibiana kutukia kwa wakati mmoja bila kutarajiwaa.

- Kukutana kwa Imani na Amani kando ya ziwa Mawewa ni kwa kusadifu. Sadfa hii inayaokoa maisha ya Imani ambaye alikuwa amekusudia kujitoa uhai. Pia wawili hao wanajenga uhusiano unaoishia katika ndoa.
- Amani na Imani kukutana na DJ kando ya Mto Kiberenge. Mkutano huu unakuwa ni mwanzo wa uhusiano wao . DJ anawasaidia hawa wawili kupata

kazi.

- Amani na Imani wanafika Sokomoko na kupata Mtemi na nduguye wakihitaji wafanyakazi . Sadfa hii inafanikisha wao kupata ajira japo za kijungu jiko.
- Amani na amu yake Yusufu kukutana jelani kisadfa. Hali hii inamwezesha Amani kutambua aliyewaibia familia yao mali yao pamoja na kumuua babu yake.
- Inasadifu kwamba Amani atokapo kibandani anakutana na DJ akipita hapo nje. Sadfa hii inamwezesha Amani kumtuma DJ amwite Amani aje amsaidie katika malezi ya mtoto Uhuru.
- Sadfa ya Majisifu kurejea na gazeti lenye taarifa kuhusu Chwechwe Makweche ambalo Imani analisoma.Sadfa hii inakuwa ni mwanzo wa mchakato wa kumrejesha Chwechwe nyumbani.
- Sadfa inawakutanisha Amani na Oscar Kambona gerezani. Huu unakuwa ni wanzo wa kujenekakwa urafiki baina yao.
- Amani anakutana na Oscar Kambona akiwa maemshika mateka mtemiakinua kumuua. sadfa hii ndiyo inayookoa maisha ya mtemi Amani amteteapo.
- Mtemi anarudi nyumbani pasi na kutarajiwa na kumfumania amani chumbani mwake. Sadfa hii inasababaisha amani kupigwa kitutu na mtemi na katalikiwa kwake Bi., Zuhura.
- Sadfa ianwaleta pamoja Amani na Majisifu. Majisifu anaamua kumtunza baada yake kutoka zahanatini alikokuwa amelazwa. Sadfa hii inamwezesha Amani kutambua mja aliyewibia kazi yake.
- Siku ambayo Amani anarudi nyumbani baada ya miadi ya daktari mtemi anampita kwa gari lake bila kujali. sadfa hiui imetumiwa kubainisha ukatili wa mtemi.
- Ni sadfa kuwa Amani na Imani wanapokutana wamewapoteza wazazi wote na kutenganishwa na jamaa zao. Si ajabu wanasuhubiana sana kwa kufahamu hawakuwa na wengine wa kuwategemea ila wao wenyewe.

- Amani na Imani kukatiza masoma yao bila hiari yao. Imani analazimika kuacha shule kwa uchochole ilhali Amani anasingiziwa uchochezi na kufungwa jela alipokuwa chuoni.
- sadfa inabainika wakati Madhubuti na Amani wanakuwa na nia zinazooana kuhusu kumwondoa mtemi na kutetea haki. Usambamba wa nia zao unafanikisha kufichuliwa kwa uozo wa mtemi na watu aliowadhulumu kupata haki.
- Ni sadfa Madhubuti kumtembelea Amani pasi na kutarajiwa akapata akisoma kwa ufasaha na kwa sauti nzuri. sadfa hii inawezesha ugunduzi wa ukweli kuwa Amani ni mwanazuoni ambaye alikatiziwa masomo yake kwa njia haramu.
- Sadfa kubwa inaonyesha kuwa Mtemi kuhusiana kimapenzi na Lowela ilhali mwanaye –Mashaka- kwa wakati huo huo alikuwa akihusiana kimapenzi na Ben Bella nduguye Lowela. Sadfa hii inafichua uozo wake mtemi. Pia inamfanya Mashaka kuwehuka uhusianao wao na Ben Bella unapoisha baada ya ukweli kufichuka.
- Sadfa inabainika wakati Majisifu anasafiri Wangwani na wakati huo huo Madhubuti anarejea nchini kutoka Urosi.Jamaa hawa wanapitana uwanja mmoja asifahamu mwenzake alikuwa pale pale wakati ule.
- Sadfa inadhihirika kwa Fao kumringa mwanafunzi wake na dadaye pia kuringwa na mwanaye Waziri wa Mifugo.
- Ni sadfa kuwa Fao ambaye anatoka katika familia inayojiweza kifedha anafaidika kwa ruzuku iliyotengewa wachochole swasa na Madhubuti kusomea Urosi kwa mtemi kuwashikia shokoa wanasokomoko kumchangia. sadfa hii ya kimatukio imetumiwa kuonyesha ukatili wa wenye uwezo.
- Sadfa inabainika kwa “mtoto wa kupanga” wa Imani (Uhuru) kufa kwa wahudumu zahanatini kupuza kumshughulikia sawa na nduguye Imani aliyefariki akiwa mtoto mdogo kwa hali hizo hizo za kupuuzwa zahanatini. sadfa hii inashadidia kutowajibika kwa mfumo wa kutoa huduma za afya.
- Ni sadfa pale ambapo Mtemi Nasaba Bora anasoma Biblia kuhusu mapenzi

nje ya ndoa na hapo hapo DJ anamletea barua toka kwa Lowell Maozi.

Taswira.

- Picha ya Amani na Imani wameketi kando ya mto Kiberenge chini ya mti.
- Picha ya askari wanaotumwa na Mtemi Nasaba Bora kwenda kulinyakua shamba la mamake Imani, mapigo anayoyapata mamake Imani, kuchomwa kwa nyumba ya Imani na Imani kutorokea kwenye dirisha.
- Taswira ya sefu ya Mtemi alimotoa bunduki na pia alimoambiwa na Yusufu kuwa ndimo Mtemi alimoweka hatimiliki. Picha hii haikumtoka Amani akilini
- Sura ya Mtemi Nasaba Bora - mbilikimo mnene mweusi, mwenye pua tapwanya, miguu matege
- Mandhari ya kasri la Mtemi Nasaba Bora magugu yaliyomea kote, uchafu uliokuwepo, nyua zisizotunzwa
- Baki la tingatinga aina ya Massey Fergussion
- Picha ya Mtemi Nasaba Bora akimwambia msichana yule washuke watembee mjini pamoja naye msichana kainama uvunguni mwa kiti na kutoa mikongojo yake na jinsi Mtemi alivyoshangaa.
- Kufumaniwa kwa Amani na Bi Zuhura humo chumbani kwa Mtemi.
- Ukatili wa mtemi Nasaba Bora alipofunga paka nyuma ya gari lake na kumzungusha baada ya Yule paka kula nyama yake.

Kuchanganya ndimi

- Hali ya kuchanga maneno ya lugha tofauti na ile inayotumika katika sentensi moja
- Wajua niko busy sana uk. 47
- Refarii anasema ni free kick uk. 108
- Basi tumpe ile servant quarter yetu uk. 139
- Shut up! Acha kuzungumza kama mwanamke mpumbavu uk. 108
- Lakini one day muwapo wadosi msinisahau mwenzenu DJ uk. 10
- Basi comrades sote hapa tunafurahi pasipo shaka

Tashhishi / uhuishi

- Tumbo lake mwalimu Majisifu lilikataa chai katakata uk 49.
- Wema wako umeniua kabisa uk. 150
- Mwalimu Majisifu hakutafuta kazi, zilimtafuta uk. 28
- Hapana shaka bahati sasa ilikuwa inamnyoshea mkono kutaka kumsalimia, kumkumbatia uk. 116
- Risasi zitazungumza uk58 kazi zimepewa uwepo wa kutafuta.